

Кобильченко Вадим Володимирович

доктор психологічних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу освіти дітей з порушеннями зору,
Інститут спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України,
м. Київ, Україна

vadimvk@ukr.net

Омельченко Ірина Миколаївна

доктор психологічних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу психолого-педагогічного супроводу
дітей з особливими потребами,
Інститут спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України,
м. Київ, Україна

iraomel210781@ukr.net

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В ДИТЯЧОМУ ВІЦІ

***Анотація.** У статті розкрито соціально-психологічні основи розвитку особистості в дитячому віці, проаналізовано її структуру.*

***Ключові слова:** особистість, структура особистості, дитячий вік.*

***Annotation.** The article reveals the socio-psychological foundations of personality development in childhood and analyzes its structure.*

***Key words:** personality, personality structure, childhood.*

Постановка проблеми. Особистість – це динамічне й пластичне утворення, яке виникає в індивіда в процесі онтогенезу. Натепер, під

особистістю, як правило, розуміють системну якість індивіда, яка детермінується суспільними відношеннями і формується у спільній діяльності та спілкуванні [7].

Особистість постає як відносно самостійне системне утворення, яке характеризується певною внутрішньою структурою та зв'язками компонентів, що до неї входять [1, с. 29-30].

Таким чином, основу особистості складає її структура, тобто зв'язок та взаємодія усіх сторін особистості як цілісного утворення.

Відтак, набуває актуальності теоретичне осмислення структури особистості в її цілісності.

Мета статті - розкрити соціально-психологічні основи розвитку особистості в дитячому віці та проаналізувати її структуру.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особистісний розвиток дитини ґрунтується на певній дихотомії, взаємодії психічного і соціального, і є за своєю суттю розвитком психосоціальним, де практично неможливо відокремити одне від іншого, позаяк вони взаємно детерміновані.

Відомо, що для будь якого розвитку, як нормативного, так і порушеного необхідні певні внутрішні та зовнішні умови, оскільки розвиток дитини детермінований двома основними чинниками: біологічним і соціальним [4].

До складу внутрішніх умов входить людська анатомо-морфологічна будова (здатки), збереженість і розвиненість органів відображення, загальна чутливість, тобто здатність людини (в широкому розумінні слова) до відчуття, сприймання і т.д. [2].

Зовнішні умови – це передусім те соціальне середовище, в якому живе дитина, її сімейні стосунки та стосунки поза сім'єю, особливості навчання і виховання, способи передачі суспільного досвіду тощо [8].

Зазначимо, що на момент народження людини біологічні, спадкові, вроджені особливості постають в якості внутрішніх умов такого розвитку. Навіть перші впливи зовнішнього світу на людину з самого початку її життя опосередковані специфічними, внутрішніми умовами, якими у даному разі є

анатомо-фізіологічні системи, що формуються у дитини ще у пренатальному періоді.

Так зокрема, з 6 місяців дитина реагує на освітлення стінки черева матері жовтогарячим світлом, а у 17 тижнів маля мружить очі. На 37-40 тижні вагітності усі органи й системи дитини достатньо сформовані. У дитини вже розвинені рефлекс, які допомагають їй моргати, закривати очі, піднімати й опускати голову тощо. У цей час відбувається поліпшення зору й координація очей, а також становлення функцій головного мозку [9].

Але усе ж конкретної інформації для очей ще нема, тому розвивається тільки світловідчуття, а сприйняття контуру та іншої зорової інформації – це завдання наступного періоду розвитку.

Проте повноцінне зорове сприймання неможливе без повноцінності зорової системи, яка часто пошкоджується ще в пренатальному періоді. Яскравим прикладом є ретинопатія недоношених, що набула останнім часом загрозливих масштабів. Ретинопатія недоношених – важке захворювання очей, що розвивається у передчасно народжених дітей і супроводжується змінами в сітківці й склоподібному тілі. Це захворювання часто призводить до безповоротної втрати зорових функцій [2].

Отже, самі по собі зовнішні причини поза їхньою взаємодією із внутрішніми умовами є явно недостатніми, хоча й необхідні для психосоціального розвитку. Згідно з цим, самі по собі внутрішні умови поза їх взаємодією із зовнішніми чинниками також є недостатніми, оскільки психосоціальний розвиток завжди відбувається на основі взаємодії зовнішнього та внутрішнього.

Відразу після народження дитина потрапляє в неоднорідне предметне середовище. Довколишні предмети вона може сприймати тільки безпосередньо, позаяк предмет не існує для дитини, якщо вона його не бачить. Це особливо важливо враховувати в умовах депривованого розвитку дитини, коли вона перебуває під тиском зорової депривації [5].

В нормі вже на першому році життя у дитини можна спостерігати зародження предметних дій – тобто дій, які спрямовані на предмет і координуються у відповідності із цим предметом. Крім того, щоб спонукати дитину до дії, предмет має бути значущим для неї.

Наявність дій свідчить, з одного боку, що предмет виділяється зі свого оточення, а з іншого – що вони самі сприяють цьому виділенню. Предмет і дія ще мало розрізняються між собою; предмет головним чином виступає як об'єкт дій, з якими пов'язані афективно-моторні враження.

Зазначимо, що предметна дія регулюється сприйманням предмета й водночас сама регулює сприймання в процесі дійового контакту з предметом. Зрозуміло, що порушення процесу зорового сприймання суттєво позначається на предметній взаємодії дитини зокрема, та її психічному розвитку в цілому, оскільки саме у цій взаємодії формується свідомість і зароджуються основи інтелекту.

Дитина опановує свій руховий апарат, стає спроможною виконувати довільні дії з предметом. Розчленовується пізнання предмета і практична дія з ним. Довколишні речі, явища, люди не лише сприймаються, вони спостерігаються. Дитина цілеспрямовано спостерігає, порівнюючи, зіставляючи. Спостерігаючи, вона виділяє себе з довколишнього середовища, може затримати дію, рухову реакцію на зовнішній подразник, інколи наслідуючи дії дорослих, які вона помітила в процесі спостереження [6]. Оволодіння предметною дією – це суттєва передумова проникнення в довколишню дійсність, виділення суб'єкта з довколишнього середовища й формування самого суб'єкта діяльності.

Предметне середовище повинне бути варіативним і гнучким, слугувати насамперед задоволенню потреб самої дитини, її інтересам і запитам. Дитина повинна відчувати себе комфортно серед іграшок і предметів, що її оточують, в ігрових куточках чи ігрових зонах мати вільний доступ до них і використовувати їх за власним бажанням в ігровій, побутовій, образотворчій, конструктивній, трудовій та інших видах діяльності .

Соціальне середовище, яке впливає на дитину, – це передусім люди та їх взаємини. Повноцінність соціальної взаємодії, її широта й багатство стосунків із іншими людьми – це головні соціальні умови розвитку, тоді як несприятливими умовами є явища госпіталізації, соціальної депривації, ізоляції, надмірного піклування, педагогічної занедбаності, які згубні навіть для дітей, які розвиваються в умовах норми [8].

Ще одним суттєвим аспектом при розгляді функцій та структури особистості є адаптація та її види.

Біологічна адаптація – це пристосування функцій організму, його органів та систем до умов навколишнього середовища, суть якого полягає в досягненні рівноваги між середовищем і організмом.

Психологічна адаптація – це пристосування людини як особистості до існування в соціумі відповідно до його вимог, і досягнення певної рівноваги між ними та власними потребами, мотивами й інтересами. Основні прояви адаптації – це активна діяльність та спілкування дитини з оточуючими людьми, які є надзвичайно важливими факторами розвитку [3].

Спираючись на дію біологічних чинників як основи для психічного розвитку індивіда, соціальне середовище стає тим джерелом, яке наповнює змістом процес соціального становлення особистості. Однак індивід – це не пасивна, реактивна істота, яка підпадає під зовнішній вплив, а суб'єкт взаємодії з соціумом, активний «будівник» власної особистості. Вплив соціального середовища на розвиток індивіда зумовлює його соціалізацію – засвоєння соціального досвіду індивідом, що забезпечує його інтеграцію в суспільство. Вироблені духовні надбання попередніх поколінь передаються нащадкам через спілкування дітей із старшим поколінням. Поступово по мірі розгортання соціалізації індивіда, запускається процес індивідуалізації, пошуку змісту власної особистості, індивідуальних ознак, що забезпечує у подальшому формування специфічних, неповторних властивостей особистості, які визначають її індивідуальність.

До сказаного додамо, що між цими лініями розвитку існує тісна взаємодія й певна конкуренція: час від часу людина сама керує обставинами свого життя, а трапляється, – обставини життя беруть гору над людиною.

Прагнення до самовираження та самоствердження є стійким атрибутом особистості дитини-дошкільника і його сутність проявляється у намаганні реалізувати власне «Я», виявити себе як особистість. Даний атрибут особистості розвивається одночасно із самою особистістю, з розширенням кола її спілкування і стає детермінантою постійного тяжіння особистості до розвитку.

Особистісна автономія і незалежність, внутрішня свобода; стійкість в складних життєвих обставинах, готовність до внутрішніх змін; здатність сприймати нову інформацію, постійна готовність до дії є основними показниками особистісного потенціалу.

Згідно з цим, особистість реалізує себе на двох, тісно між собою взаємопов'язаних рівнях – внутрішньому (суб'єктивному) та зовнішньому (об'єктивному).

Установка на самореалізацію може виявляти себе як позитивним, так і негативним чином, наслідком якого є відкритий негативізм, агресивність та брутальна поведінка [2].

Якщо проаналізувати негативну самореалізацію у дошкільному віці, то необхідно відзначити, що в цьому періоді особистісного розвитку дитина нерідко стає «некерованою», час від часу порушує загальноприйняті норми поведінки (дитячі істерики, агресія щодо однолітків або навіть дорослих тощо). Це пояснюється тим, що дитина не може ще в повній мірі задовольнити свої соціально-психологічні потреби у самовираженні та самоствердженні.

Висновки. Отже, особистість уявляється як складно організована функціональна структура, що включає різноманітні компоненти: фактори, рівні, властивості, якості, відношення, форми поведінки та ін.

Наостанок зазначимо, що інтегральним показником успішного психосоціального розвитку, на нашу думку, є особистісне благополуччя

дитини, під яким ми розуміємо відчуття особистістю своєї цілісності, внутрішньої та зовнішньої рівноваги (рівноваги між власним внутрішнім та зовнішнім світом). Особистісне благополуччя є результатом переживання особистістю успіхів у провідній діяльності та спілкуванні з близькими людьми (значущими іншими), внутрішньої гармонії, реалізацією власного особистісного потенціалу, позаяк у психологічному благополуччі узагальнено представлено успішність особистості, її задоволеність досягненнями у різних сферах, міжособистісними стосунками, спілкуванням в цілому.

Список використаних джерел

1. Данилова, А. С. Катарсис та його терапевтична роль. Практична психологія та соціальна робота. 1999. № 4. С. 29-30.
2. Кобильченко В.В. Психологічний супровід дітей дошкільного віку з порушеннями зору: монографія. Полтава : ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2015. 205 с.
3. Кобильченко В.В. Теоретичні основи психолого-педагогічного супроводу молодших школярів з порушеннями зору: монографія. Полтава : ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2017. 367 с.
4. Кобильченко В.В., Омельченко І.М. Спеціальна психологія : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2020. 224 с.
5. Кобильченко В.В., Омельченко І.М. Феноменологія і типологія біогенної депривації. Психологія і особистість. 2022. № 2 (22). С. 225-241.
6. Люблінська Г.О. Дитяча психологія. Київ : Вища школа, 1974. 355 с.
7. Максименко С.Д.. Генеза здійснення особистості. Київ : КММ, 2006. 240 с.
8. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія: навч. посіб. Київ : Академвидав, 2006. 360 с.
9. Скрипніков А.М., Герасименко Л.О., Ісаков Р.І. Перинатальна психологія. Київ : Видавничий дім Медкнига, 2017. 168 с.